

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті акцентовано увагу на тому, як з розвитком інформаційного суспільства змінюється не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, але й різко розширюються її негативні можливості. Показано, як новітні технології посилюють небезпеку інформаційного насильства. Дано визначення інформаційного насильства, окреслені властивості, основні форми його та здійснена типологізація цього явища.

У сучасному світі зростає можливість маніпулювання суспільством в цілому і окремою людиною зокрема. Інформатизація суспільства відбувається в певному соціальному середовищі й відчуває залежність від цього середовища. Сьогодні потужність інформаційних потоків не стримується ні моральними, ні культурними межами. Інформація починає нести в собі як творчу, так і руйнівну силу, але набагато більшою мірою, ніж це було раніше. На людей спрямовується могутній потік інформації, що впливає на суспільну свідомість і відчуття.

Новітні технології все більше посилюють небезпеку інформаційного насильства, відбувається експоненціальний розвиток ризику й вразливості нашої цивілізації. Проте, не дивлячись на інформаційне домінування, речовинні й енергетичні компоненти насильства зберігаються, вони не зникають. Різниця між інформаційним і фізичним насильством полягає у тому числі й в енергетичних витратах. Найпоширенішими формами інформаційного насильства є: фізичне (гучна музика, випромінювання); фізіологічне (негативний вплив від поєднання кольорів, 25-й кадр); психологічне (страх, розлади, негативна інформація) [1: 34-46].

Інформаційна цивілізація змінює не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, але й різко розширює негативні можливості. На зміну знанням приходить інформація, а точніше, інформованість; інформація стає все більш специфічною і важкою для розуміння, тому об'єкт або подія, що потрапила у фокус уваги, необхідно вивчати більш ретельно, ніж будь-коли в минулому. Інформація стає об'єктом продуктивного впорядкування й регулювання, від результатів якого залежить використання інформації як глобального стратегічного ресурсу виживання суспільства. Інформаційно-психологічний вплив на суспільство здійснюється всюди. Відтак, **мета статті** – розкрити сутність, характер та механізми здійснення інформаційного насильства у сучасному суспільстві.

Будь-яка людина, якщо вона недостатньо володіє психічними механізмами й закономірностями, погано розуміє, не усвідомлює достатньо виразно, що саме з нею відбувається в конкретній життєвій ситуації, надзвичайно вразлива для різних методів психологічного насильства й психологічної експлуатації. Якщо враховувати реальний рівень психологічної грамотності, захищеності населення України методами психологічного опору маніпулюванню, то стає зрозуміло, що жертвою маніпуляторів і їх організацій може стати практично будь-яка людина. Колишні форми суспільства певною мірою захищали окрему людину від прямого психологічного насильства ззовні, правда, часто за рахунок внутрішньокорпоративної психологічної експлуатації. У сучасному суспільстві, що вимагає від людини самостійності, величезні маси людей виявляються наодинці з шахраями й насильниками в психологічній сфері. Множинні інформаційні потоки, впливаючи на індивіда, так чи інакше "прописують" його як суб'єкта. А суб'єкт отримання інформації схильний (несвідомо) до символічного насильства.

Говорячи про інформаційне насильство, перш за все, необхідно мати уявлення про те, що взагалі становить собою інформація. Отже, інформація – певна матеріальна або логічна впорядкованість на основі силових (енергетичних і речовинних) чинників, що не зводиться до них [2: 53]. Інформаційна компонента (не речовинна й не енергетична) міститься в будь-якому насильстві, але з еволюцією суспільства її роль зростає. Інформаційне насильство може бути безпосереднім й опосередкованим, може бути причиною, умовою, метою, мотивом. За своїм онтологічним статусом інформація не відрізняється від простору, часу, енергії, маси й інших категорій. У той же час поняття інформації істотно ширше кожної з цих філософських категорій. Вона є значущою характеристикою матеріальних та ідеальних об'єктів і їх взаємодій на всіх рівнях організації матерії [3: 37].

Потрібно визначити основні властивості інформації: подвійність, достовірність, повнота, переконливість, цінність, корисність [4: 51]. Тоді необхідно з соціально-філософських позицій розглянути залежність цінності інформації від її впливу на стан, поведінку соціальної системи, на можливість вирішення системою своїх задач. Найбільший інтерес для нас становить спотворена інформація: видача одиничного за загальне, явища – за сутність, приводу – за причину, можливого – за дійсне, випадкового – за необхідне.

У другій половині ХХ ст. стало переосмислюватися принципове бачення, картина світу. Традиційно вона була представлена в матеріалістичних парадигмах такими класичними категоріями, як матерія, рух, простір, час. З відкриттям ролі інформації стало ясно, що ця картина неповна й потребує доповнення, виникли сумніви й відносно пріоритету такої фундаментальної категорії, як матерія. В основі об'єктивної реальності лежить не матерія, а інформація. Матерія (матеріал) існує постільки, поскільки забезпечує життєздатність інформації: інформація – це зміст, а матерія – її форма. З одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів, а з іншого – служить основним засобом міжособистісних взаємовідносин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Таким чином, інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини, і його матеріальне буття.

Наразі відбувається зміна структури всіх аспектів життя суспільства. Трансформуються соціальні інститути і співтовариства, змінюються структури, які зв'язують ці інститути в єдине ціле.

Річ у тому, що різні соціально-патологічні, маргінальні й так звані аномічні явища стали реальністю нашого соціального життя. Їх витоки пов'язані не тільки з нелінійністю соціального розвитку, але й соціокультурною неоднорідністю України. Основні інститути соціалізації – сім'я, школа, трудовий колектив – тривалий час базувалися на традиційній патріархальній культурі, яка не була протилежна цінностям модернізації, а поступово адаптувала їх до національного ґрунту.

Видів насильства нітрохи не менше, ніж галузей людської діяльності. Суть насильства полягає в тому, щоб примусити конкретну людину або співтовариство людей до дій, які суперечать їх власним інтересам. Таким чином, приховування від людей інформації про їхні істинні інтереси або свідомо підміна їх на помилкові, шляхом інформаційного "накату", є найгіршим видом насильства.

Усе більш актуальним стає не захист інформації, а захист від інформації. З появою всесвітньої мережі Інтернет будь-який охочий може заявити про себе на весь світ, причому фактично безкоштовно, на відміну від використання традиційних ЗМІ. Цензура в мережі, як така, практично безглузда, оскільки навіть при закритті сайту завжди залишається можливість викласти цю ж інформацію на будь-якому іншому сервері, причому все це анонімно, або практично анонімно. Інтернет – відкрите поле для інформаційного насильства. У людини, яка починає сприймати світ через Інтернет, виникає нова картина світу. В цій ситуації змінюється навіть традиційне уявлення про знакові системи. По-перше, величезний потік інформації перекладає її з дискретного рівня на континуальний, можлива навіть інформація без жодного змісту. По-друге, втрачається можливість верифікувати цю інформацію, визначити, де правда, а де брехня. Відбуваються зміни в мові як основі комунікації, а це, у свою чергу, породжує глобальні трансформації в суспільстві.

За допомогою медіа формується не тільки світогляд, але і дії індивідів. Вибіркове акцентування матеріалу в програмах, у яких висвітлюються новини, сприяє тому, що засоби масової комунікації не просто повідомляють нам про те, що відбувається, вони визначають хід наступних подій. Це ненавмисний вплив: засоби масової інформації зовсім не намагаються стимулювати насильство, проте їх всемогутність важко переоцінити.

Функціями масової комунікації на макрорівні є такі: інформаційна, інтеграційна, соціалізуюча, рекреаційна, мобілізаційна. На мікрорівні: інформаційна, ідентифікаційна, інтеграційна, рекреаційна [5: 15-17]. При цьому можемо спостерігати і дисфункціональні прояви масових комунікацій, до яких, наприклад, належить дезінформація, спроби контролю свідомості, інформаційне насильство.

Інформаційне насильство певним чином переплелось з терором; феномен тероризму охопив буквально всю планету. Всі засоби терористичної діяльності можна розділити на дві великі групи: засоби матеріального впливу (зброя, вибухові й отруйні речовини) і засоби нематеріального впливу (незафіксовані на матеріальних носіях залякування, погрози, попередження про нібито підготовлюваний теракт). Нині йде освоєння терористами інформаційної зброї. Так, сучасні розвинені суспільства стали більш залежні від електронних баз даних, аналізу й передачі інформації. Таким чином, багато життєво важливих секторів відкриті для несанкціонованого впливу, котрий може паралізувати всю країну. Тому росте тривога з приводу комп'ютерного тероризму. Якщо раніше єдиним видом інформаційної зброї були ЗМІ, то тепер величезну роль грає комп'ютерна інформація. Якщо терор за допомогою засобів масової інформації могла здійснювати тільки держава, то вплив через комп'ютерні системи став можливим для окремих осіб.

Існування інформаційного насильства породжує якісно нові етичні проблеми, суть яких у визначенні принципів поведінки в новій реальності [6: 35-36]. Виникають питання: які повинні бути норми поведінки в умовах абсолютної свободи впливу на людину, яким чином ті або інші способи взаємодії з віртуальною реальністю позначаються на соціальності самої людини тощо.

Серед різноманітних проявів ефектів масової комунікації особливе місце займають ефекти, пов'язані із зображенням насильства, в першу чергу, в програмах телебачення. Ця проблема протягом останніх десятиріч була і залишається предметом численних досліджень і дискусій. Особливу гостроту вона набрала у зв'язку з питанням про соціальну відповідальність засобів масової інформації. До основних питань теми звичайно зараховують такі: чи дійсно функціонування ЗМІ призводить до проявів агресивної поведінки і якщо так, то який механізм реалізації цього феномена? Який внесок засобів масової комунікації в реальний рівень насильства в тому або іншому суспільстві? Чому засоби масової комунікації сприяють більшою мірою – прояву агресивних дій або звільненню від відчуттів агресивності? Які особливості впливу інформаційних і художніх матеріалів телебачення, що містять сцени насилля? До теперішнього часу серед дослідників не склалося єдиної точки зору про суть і спрямованість впливу показу телевізійного насильства на прояви насильства в реальності.

Телебачення має здатність ефективніше за інші ЗМІ впливати на свідомість людини. Видовищність і систематичність прив'язує людину до екрану, веде до формування потреби включатись у віртуальну реальність телебачення, яке в масовому порядку і повсякденно впливає на смаки, коректує моду, формує мову, стиль і лексику. Телебачення конструє світ, який не даний нам у сприйнятті, воно – гіпноз і наркотик, "пожирач часу". Будучи благом, коли суспільство володіє інформацією, воно перетворюється на зло, коли виходить з-під контролю. Не випадково стільки описів присвячено "океану", "трясовині" інформації. У цих умовах інформація стає об'єктом продуктивного впорядкування й регулювання, від результатів якого залежить використання інформації в якості глобального стратегічного ресурсу для виживання суспільства.

Потреба в інформації виступає формою прояву потреби в осмисленні дійсності, в якій живе людина, потреби в оволодінні соціокультурними програмами, виробленими в рамках суспільної практики. Зрозуміло, в умовах, коли реальні форми життєдіяльності людини такі, що дійсність, у якій вона живе, чужа, коли оволодіння нею уявляється непотрібною, за цих умов потреба в осмисленні світу редукується і процес споживання інформації перетворюється на ритуал. Процес споживання інформації залежно від мотиву-мети, може здійснюватися в двох формах – активній і реактивній (пасивній). Якщо споживання інформації виступає як спосіб усвідомленого пошуку інформаційних фрагментів, необхідних для вирішення певної пізнавальної, поведінкової або будь-якої іншої задачі, то привласнення суб'єктом деякої нової інформації означає розширення кола його особливостей як реального суб'єкта діяльності та спілкування [7: 57-59].

Отже, можна сперечатися з приводу того, наскільки насильство на екрані призводить до насильства в житті й що відбувається, коли кількість телевізійних вбивств на годину подвоюється, але одне не викликає сумніву: наші цінності знаходяться під величезним впливом того, що ми бачимо на екрані [8: 218-222]. Сучасна людина піддається інформаційному насильству за день сотні раз. Нас умовляють, зазивають, настирливо намагаючись довести, що потрібно одягати, на чому смажити, чим лікувати. Радіо, телебачення, газети, журнали нав'язують своє поняття життя. Звичайно, ці продукти сертифіковані, але небезпечним є не сам продукт, а реклама. Вона створює імідж, образ, стереотип мислення. Ми купуємо не якийсь продукт, а шматочок "іншого життя". Реклама нелогічна, саме ця алогічність і створює маніпулятивний ефект, що загрожує нашому психологічному здоров'ю [9: 143-145].

Інформаційна атака – не просто розповсюдження яких-небудь викриттів, де частка правди перемішана з наклепом. Її основна ознака – здатність впливати не тільки на свідомість людини, але й на підсвідомість. У результаті інформаційного насильства виникає відчуття внутрішнього дискомфорту. Як наслідок – стрес, психоз, неконтрольовані вчинки. Обивателя чекає подвійний шок: спочатку від передачі, потім – від реакції на неї. У будь-якому випадку його свідомість дестабілізується, він піддався інформаційному насильству.

Для розуміння й передбачення людських вчинків те, що в телевізійній культурі вважається правдою, часто набагато важливіше за реальну правду. Засоби масової інформації стають світською релігією, значною мірою замінюючи загальну історію, національну культуру, друзів – як головна сила, що створює наше уявлення про дійсність. Не дивно, що протягом історичного прогресу людина виявлялася все більш і більш залежною від інформації в найрізноманітніших її проявах. Людство зіткнулося з кризою, яку створило: воно тоне в морі інформації. Нові інформаційні структури можуть спонтанно викликати глибокі зміни. Не потрібно буде йти на жертви або застосовувати силу – за винятком, мабуть, тих випадків, коли хтось свідомо заплутує або спотворює інформацію [10: 593].

Влада здійснюється над внутрішнім світом людей, над їх внутрішньою свободою, яку не могли відняти ніякі тоталітарні режими. Якщо в "доінформаційну епоху" влада полягала в тому, щоб примусити людей поводитися тим або іншим чином, то новий тип влади полягає в тому, щоб примусити людей захотіти поводитися так, як це необхідно владі. Іншими словами, в інформаційну епоху формується новий тип влади, заснований на маніпуляції свідомістю. Основним інструментом у боротьбі за владу, що ведеться в сучасному світі в культурному полі, тобто у сфері людської свідомості, є ЗМІ.

Маніпуляції суспільною свідомістю торкнулися практично кожного жителя планети. Маніпуляція – це, перш за все, частина технології влади, що замінила в інформаційну епоху такі види влади, як насильство і примус.

Маніпуляція не тільки спонукає людину, що знаходиться під таким впливом, робити те, чого бажають інші – вона примушує її хотіти це робити. Однією з основних умов успішної маніпуляції є той факт, що в сучасній людини в основному немає ні часу, ні бажання перевіряти правдивість повідомлень, які надходять через канали засобів масової комунікації.

Практичні дослідження показали, що брехня в друкованій інформації більш помітна, ніж у радіопередачах, тоді як в телевізійному мовленні вона практично непомітна. Це пояснюється тим арсеналом засобів навіювання, яким володіє сучасне телебачення. Перш за все, йдеться про пасивний характер сприйняття телевізійної інформації, про відсутність діалогічності. У результаті притупляється критична здатність мислити, інформація сприймається як видимо й однозначно правдива та об'єктивна. Поєднання тексту і відеозображення забезпечує підвищені можливості для маніпуляції, коли помилковість тексту прикривається правильним зображенням, і навпаки. Також значні можливості для маніпуляції закладені в поведінці диктора.

Зростання потужності інформаційних механізмів сучасного суспільства посилює його залежність саме від цієї складової. Сьогоднішня залежність цивілізації від інформаційної складової зробила цивілізацію набагато більш вразливою в цьому відношенні, а швидке і широке розповсюдження інформаційних мереж у багато разів збільшило потужність саме інформаційної зброї [11: 8-18].

Сучасні ЗМІ, як друковані, так і електронні, абсолютно не здатні нести на собі все інформаційне навантаження і, до того ж, не забезпечують життєво важливої культурної різноманітності. Революція в ЗМІ призводить до революції в психіці [12: 614]. У сучасній культурі інформація займає центральне місце, а суспільство розділене на багатих і бідних на інформацію.

Виходячи зі всього вищевикладеного, ми можемо визначити такі властивості інформаційного насильства: несиловий (нематеріальний і неенергетичний), ідеальний характер, непідкорення фізичним закономірностям (немає маси, ваги, розміру, температури плавлення); нелінійність, тобто непропорційна залежність причини і наслідків; порушення закону збереження речовини й енергії, можливість зростання інформації; можливість максимальної дальності і швидкості розповсюдження, яка збільшується з розвитком технічних досягнень, хоча межа швидкості інформаційного насильства теж кінцева, – це швидкість світла у вакуумі; нелокалізованість у часі (оскільки будь-який матеріальний вплив здійснюється в конкретний час, а у інформаційного насильства можуть бути наслідки, розмиті у часі) і нелокалізованість у просторі (інформаційний вплив може бути розмитим, дифузним); пандемія (епідемія, що носить глобальний характер); опосередкований характер і прихованість впливу (хоча деякі форми фізичного впливу теж непомітні, наприклад отрута, інформаційний вплив може бути абсолютно непомітним); віртуальний характер впливу; можливість фокусування; селективність; вразливість, легкість доступу, взлому інформаційних систем.

Виділені властивості не існують опосередковано, ізолювано, а утворюють систему. Речовинні й енергетичні компоненти інформаційних мереж, не дивлячись на зростаючу соціальну обумовленість, не зникають.

Отже, інформаційне насильство в широкому значенні – це інформаційний вплив на людину, що призводить до втрати, деформації, обмеження, або неможливості здійснення таких людських якостей, які становлять особистість людини, тобто свідомість і самосвідомість, свобода вибору, індивідуальність, система цінностей, світогляд, система потреб, інтересів та установок. Або, що було б трохи точніше, інформаційне насильство — це наступні здійснювані ЗМК впливи: маніпулювання особистістю за допомогою інформації про різні сфери соціального життя; масовизація, спрямована на стандартизацію всіх можливих аспектів особистісної життєдіяльності; духовна наркотизація, проведена шляхом тотального введення в комунікативний напрям масової культури; відчуження свідомості окремої особистості й особистостей одна від одної, тобто впливу ЗМК, що мають на меті духовно придушити особистість, зруйнувавши, деформувавши або знищивши в зародку сутнісні її складові.

Потрібно відзначити й ряд підстав для виділення типологізації інформаційного насильства та здійснити типологізацію за такими ознаками: залежно від суб'єкта насильства – того, хто здійснює насильство (окремі фізичні особи, хакери, спецслужби, PR-групи, ідеологічні організації, державні органи, виробничі компанії, теле- і радіокомпанії, науковці, системи штучного інтелекту); залежно від об'єкта насильства – того, над ким здійснюється насильство (окремі фізичні особи, людство в цілому); залежно від способів і механізмів здійснення насильства (вербальне, невербальне, аудіовізуальне); залежно від ступеня прояву насильства: явне і латентне (брехня, приховування інформації, зловживання довірою), пряме і непряме, тобто безпосереднє і опосередковане (радіо в автобусі, на зупинках). Причому типологізація об'єкта і суб'єкта, між якими може відбуватися інверсія, хоча і не повною мірою, є основною.

Основними формами інформаційного насильства є: інформаційний пресинг, перекручена інформація, недостатня інформація, нелегітимна інформація. Звідси найбільш загальними механізмами інформаційного насильства є: інформаційний

тиск, спотворення інформації, приховування інформації, незаконне отримання інформації. Вони пов'язані й взаємодоповнюють один одного.

Особлива небезпека інформаційного насильства полягає в тому, що воно викликає постійний і глибокий емоційний стрес, який виникає через невідповідність збереженої в підсвідомості людини на генетичному рівні родової інформації та інформації поточної, котра нав'язується ззовні через свідомість. Інформаційне насильство існувало завжди, відмінність лише в тому, що в інформаційному суспільстві інформаційна складова має явний, а не латентний характер. В інформаційному суспільстві виникає ціла індустрія інформаційного насильства, з'являється відносна самостійність інформаційної складової, навіть без участі людини (дія інформаційних полів один на одного тощо). Інформаційне насильство є складовою частиною будь-якого насильства, існує в живих і неживих системах, має біологічні, фізичні корені. Проте, з іншого боку, відбувається інверсія, оборотність. В інформаційному суспільстві змінюється лише специфіка, способи здійснення інформаційного насильства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алдер Х. Современные психотехнологии. – СПб.: Питер, 2000. – 160 с.
2. Дуцик Діана. Політична журналістика. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська акад.", 2005. – 138 с.
3. Шеховцев А.Ю. Информационная парадигма в структуре современного мышления. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1998. – 176 с.
4. Москаленко А. Теорія журналістики: Навчальний посібник. – К.: "Експрес-об'ява", 2002. – 336 с.
5. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире методология анализа и практика исследования. – М.: УРСС, 2002. – 240 с.
6. Носов Н.А. Реальные нереальности // Человек. – 1993. – № 1. – С. 35 – 36.
7. Михайлин І.Л. Основи журналістики: Підручник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 284 с.
8. Туроу Л. Будущее капитализма // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
9. Потятиник Б.В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіа критика. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с.
10. Мидоуз Д., Рандерс Й. За пределами допустимого // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
11. Почепцов Г.Г. Информационные войны. – М.: "Рефл-бук"; К.: "Ваклер", 2001. – 576 с.
12. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. – 261 с.

Матеріал надійшов до редакції 13.09.2007 р.

Василевич А.Г. Информационное насилие как социальный феномен.

В статье акцентировано внимание на том, как с развитием информационного общества изменяется не просто статус информации, то есть роль ее позитивных последствий, но и резко расширяются негативные возможности. Показано, как новейшие технологии усиливают опасность информационного насилия. Дано определение информационного насилия, очерчены его свойства, основные формы и осуществлена типологизация этого явления.

Vasylevych O.H. Information Violence as a Social Phenomenon.

The article concentrates attention on how with the development of information society not only the status of information, i.e. the role of its positive investigations changes, but also suddenly broadens its negative potential. It is shown how the newest technologies increase danger of information violence. Also the definition of information violence is given, its peculiarities, basic forms and types are outlined.